

NÂSIR Lİ-DİNİLLÂH'IN HALİFELİĞİ VE ŞAHSİYETİNE GENEL BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Fatih GÜZEL
Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

ÖZ

Nâsır li-Dinillâh 575-622/1180-1225 yılları arasında yaklaşık 46 yıllık bir zaman dilimiyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Abbâsî halifelerinin siyasî güçlerini yitirip, sadece dinî bir lider olarak varlıklarını devam ettirdikleri bir dönemde halife olan Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî hilafetine yeniden dünyevî otorite kazandırmak istemiş, bu amaçla askerî, siyasî, fikrî, ictimaî reformlar gerçekleştirmiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın çabaları sonucu bağımsızlığını kazanan Abbâsî hilafeti onun vefatından kısa bir süre sonra 656/1258 yılında Abbâsî Devleti Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nâsır li-Dinillâh, Abbâsîler, Irak, Bağdat, Reformlar

ABSTRACT

An Overview of Caliphate and Personality of Nasir Li-Din Allah

Nasir li-Din Allah is the longest serving Abbasid caliph with approximately 46 years between 575-622/1180-1225. Nasir li-Din Allah who reigned in caliphate in a period when the Abbasid caliphs lost their political power and kept their existence as religious leader wanted to integrate Abbasid caliphate in secular domination again. For this purpose, he carried out military, political, intellectual and social reforms. As a result of the efforts of the Nasir li-Din Allah, the Abbasid caliphate gained independence but shortly after his death, the Abbasid caliphate was collapsed by the Mongols in 656/1258

Keywords: Nasir li-Din Allah, Abbasids, Iraq, Baghdad, Reforms

Giriş

Halife Nâsır li-Dinillâh 575-622/1180-1225 yılları arasında yaklaşık 46 yıllık bir zaman dilimiyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Nâsır li-Dinillâh önce Türk komutanlarının sonra Büveyhîlerin daha sonra da Selçukluların yüzyıllarca süren hâkimiyeti neticesinde siyasî otoritesini kaybetmiş, yalnızca ismen varlığını sürdürmeye çalışan Abbâsî hilafetinin dünyevî hâkimiyetini yeniden tesis etmeye çalışmış, bu amaçla siyasî, askerî, fikrî, ictimaî reformlar gerçekleştirmiştir.

Bazı tarihçilere göre Nâsır li-Dinillâh, İslâm dünyasının parçalandığı, haricî saldırılara maruz kaldığı bir dönemde İslâm dünyasını birleştirmeye çalışan panislamist bir liderdir. Ancak tarihçilerin çoğunluğuna göre ise Nâsır li-Dinillâh, Cengiz Han'ı siyasî rakibi Harezmsahlara karşı kışkırtarak İslâm dünyasını

mahveden Moğol istilasına sebep olan halifedir. Bu makalemizde Halife Nâsır li-Dinillâh'ın halifelikliğini ve şahsiyetini genel bir bakış açısıyla incelemeye çalışacağız.¹

1. Doğumu, Nesebi ve Veliahtlığı

Halife Nâsır li-Dinillâh Ebü'l-Abbas Ahmed b. el-Müstezî bi-Emrillâh 553/1158 yılının Recep ayının 12. Gününde dünyaya gelmiştir. Annesi Zümrüt isimli bir Türk cariyedir.² Makrîzî, annesinin isminin Nercis olduğunu kaydetmektedir.³ Annesinin Gudda isimli bir Ermeni cariyeye olduğu da rivayetler arasında yer almaktadır.⁴ Nâsır li-Dinillâh Ebü'l-Abbas Ahmed b. Hasan'ın babası Halife Müstezî bi-Emrillâh, dedesi ise Halife Müstencid billâh'tır. Nesebi Abbâsî Devleti'nin gerçek kurucusu sayılan Ebû Ca'fer el-Mansûr'a dayanmaktadır.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Hâşim'e kadarki tam nesebi kaynaklarda şu şekilde sıralanmıştır; Nâsır li-Dinillâh Ebü'l-Abbas Ahmed b. el-Müstezî bi-Emrillâh Ebû Muhammed Hasen b. el-Müstencid billâh Ebû Abdullah b. el-Müktefî li-Emrillâh Ebü'l-Abbas b. el-Müstezhir billâh Ebû Abdullah Ahmed b. el-Muktedî bi-Emrillâh Ebü'l-Kasım Abdullah b. Zâhirüddin Muhammed b. el-Kâim bi-Emrillâh b. el-Kâdir billâh Ebü'l-Abbas Ahmed b. İshak b. el-Muktedir billâh Ebü'l-Fazl Ca'fer b. el-Mu'tezid billâh Ebü'l-Abbas Ahmed b. el-Muvaffak b. el-Mütevvekkil alellâh Ca'fer b. el-Mu'tasım billâh Ebû İshak Muhammed b. Harun er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî b. Ebû Ca'fer el-Mansûr b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim.⁵

Abbâsî halifeleri çocuklarının askerî, siyasî ve idarî yönlerden iyi bir eğitim almalarına özen gösteriyorlardı. Ebü'l-Abbas Ahmed de gerek çocukluğu gerekse veliahtlık döneminde iyi bir eğitim almıştır. Cömertliği, cesareti ve edebi yönüyle temayüz etmiş, deha sahibi bir zat olarak tanınırdı.⁶ Nâsır li-Dinillâh hilafetinden önce karada ve denizde avlanmaya meraklıydı, ok atmaya severdi. Ar-

¹ Bu makale, Fatih GÜZEL'in "*Nâsır li-Dinillâh'ın Halifelikliği ve Şahsiyeti*", dan. Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL, Necmettin Erbakan Üniv. Sosyal Bil. Ens., Konya, 2014, doktora tezinden özetlenmiştir.

² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yan*, Haydarabad, 1952, VIII/2, 355; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut, 2003, s. 352; Karamânî, Ahmed b. Yusuf, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel fi't-Târîh*, thk. Fehmi Sa'd Ahmed Hatîf, Beyrut, 1992, II, 184; İbn Tağribirdî, Cemâlüddin Ebü'l-Mehâsin Yusuf, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut, 1996, VI, 211; Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat, Beyrut, 1985, XXII, 192; Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, Kahire, 1975, XXIII, 309.

³ Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *es-Sülûk li-Ma'rifeti'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1418/1997, I, 340.

⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Beyrut, 1987, IX, 451.

⁵ Kelbî, Ebü'l-Hattab Ömer b. Hasan b. Ali İbn Dihye, *en-Nibrâs fi Târîhi Hulefâi Beni'l-Abbâs*, thk. Medîha Şerkâvî, Kahire, 2001, s. 151; İbnü'l-Esir, X, 451; İbn Tağribirdî, VI, 231; İbn Vâsil, Ebû Abdullah Cemalüddin Muhammed b. Salim, *Müferricu'l-Kürûb fi Ahbâri Beni Eyyûb*, thk. Cemalüddin Şeyyâl-Haseneyn Muhammed Rebi', Kahire, 1972, IV, 159; İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcüddin Ali b. Enceb b. Osman, *Ahbârü'l-Hulefâi'l-Abbâsiyyîn*, thk. Halid Ahmed es-Süveydî, Dimaşk, 2011, s. 119.

⁶ İbnü's-Sâî, Ebû Tâlib Tâcüddin Ali b. Enceb b. Osman; *el-Câmiu'l-Muhtasar fi Ünvânî't-Tevârîh ve Uyûni's-Siyer*, thk. Mustafa Cevad, Bağdat, 1934, s. 105; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize, 1997/1417, XII, 305.

kadaşları ile çarşı pazar gezer, halka yakın olmayı severdi.⁷

Halife Müstezî bi-Emrillâh başlangıçta büyük oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed'i veliaht olarak tayin etmişti. Ancak Vezir Zâhirüddin İbnü'l-Attâr'ın başında bulunduğu bir grup devlet adamının tesiri ile Halife Müstezî, büyük oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed'i veliahtlıktan azlederek hapsedmiş, yerine küçük oğlu Ebü Mansur Haşim'i veliaht tayin etmiştir. Ancak Halife Müstezî bi-Emrillâh son günlerinde Ebü'l-Abbas Ahmed'i yeniden veliaht tayin etmiştir.⁸

Vezir Zâhirüddin İbnü'l-Attâr, Halife Müstezî'nin emrine rağmen Ebü'l-Abbas Ahmed'in adının veliaht olarak hutbelerde okunmasını bir hafta boyunca geciktirmiştir. Halifenin hastalığını öğrenen Bağdat halkı galeyana gelmiş, Vezir İbnü'l-Attâr, halkı teskin etmek amacıyla hutbelerde Ebü'l-Abbas Ahmed'in adını veliaht olarak okutmuştur.⁹

2. Nâsır li-Dinillâh'ın Halifeliği ve İç Siyaseti

Ebü'l-Abbas Ahmed'e babasının vefat ettiği gecenin sabahında 10 Şevval 575/ 9 Mart 1180 tarihinde "Nâsır li-Dinillâh" ünvanı ile biat edilmiştir. Halife olduğunda 23 yaşında olan Nâsır li-Dinillâh mührüne "Recâ minel'Ilâhi afevehû" (Allah'tan dileğim affıdır) yazdırmış,¹⁰ sikkelere ise halifenin ünvanı olarak "Uddetü'd-Dünya ve'd-Din" yazılmıştır.¹¹

Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Abbâsî Devleti Irak'ta Tikrit şehriden güneyde Basra'ya kadar uzanan bölgeye hâkimdi. Bu bölgede başlıca Bağdat, Basra, Vâsıt, Tikrit, Ahvaz ve Hille şehirleri bulunuyordu. Bu şehirler halifenin tayin ettiği valiler tarafından yönetiliyordu. Ancak Nâsır li-Dinillâh şeklen de olsa İran ve Azerbaycan'a hâkim olan Irak Selçuklularının hâkimiyeti altındaydı. Bağdat'ta hutbeler Irak Selçuklu sultanı adına okunuyordu. Irak Selçuklularının başında Sultan II. Tuğrul bulunmasına rağmen gerçek hâkimiyet Atabek Pehlivan'ın elindeydi.

Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda İslâm dünyası siyasî anlamda çalkantılı bir görünüm sergiliyordu. İslâm dünyası batı yönünden Haçlıların, doğu yönünden ise göçebe Moğol ve Türk kabilelerinin saldırılarına maruz kalmaktaydı. İslâm dünyası iç siyasî yapı bakımından da paramparça bir görüntü arz ediyordu. Küçük büyük birçok devlete bölünmüş olan Müslümanlar varlıklarını tehdit eden dış saldırılarla mücadeleden ziyade birbirleri ile mücadele ediyor, böylece güçlerini ve enerjilerini iç çatışmalarda harcıyorlardı. Salâhaddin Eyyübî, Alâeddin Tekiş, Alâeddin Muhammed, Celaeddin Harezşah ve II. Tuğrul ve Cengiz Han'la aynı dönemde yaşayan Nâsır li-Dinillâh her biri muazzam as-

⁷ Kelbî, s. 115; İbnü'l Mi'mâr, Şeyh Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Mekârim, *Kitâbü'l-Fütüvve*, thk. Mustafa Cevad- Muhammed Takiyyüddin Hilalî, Bağdat, 1958, s. 125.

⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/II, 354; Zehebî, *Siyeru A'lâm*, XXII, 193; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, 2003, XIII, 686; Safedî, Ebü's-Sefâ Salâhuddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâvud- Türkî Mustafa, Beyrut, 2000, VI, 192.

⁹ Zehebî, *Târîh*, XII, 475.

¹⁰ Zehebî, *Târîh*, XIII, 686.

¹¹ İbnü'd-Dübey'sî, Ebü Abdullah Muhammed b. Saîd b. Yahya, *Zeylû Târîhi Medineti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Beyrut, 2006/1427, II, 232.

kerî güç sahibi büyük hükümdarlara karşı Abbâsî hilafetini ayakta tutmaya çalışmış, bütün ömrünü Abbâsî hilafetinin bağımsızlığı uğrunda harcamıştır.

2.1. Nâsır li-Dinillâh'ın Devlet Yönetim Anlayışı

Nâsır li-Dinillâh hilafet makamına oturduktan hemen sonra kardeşi Ebû Mansur Haşim'in halife olmasını isteyen devlet adamlarını tasfiye etmiştir. Bu amaçla Vezir Zâhirüddin İbnü'l-Attâr ve bazı emirler halifenin emriyle öldürülmüştür. Vezir İbnü'l-Attâr, Halife Müstezî'nin hastalığı sürecinde onun emrine rağmen Nâsır li-Dinillâh'ın isminin hutbelerde veliaht olarak okunmasını bir hafta geciktirmişti. Halife Müstezî, büyük oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed'i veliaht olarak ilan etmeden vefat etmiş olsaydı, belki de Vezir İbnü'l-Attâr ve taraftarları Nâsır li-Dinillâh yerine kardeşi Ebû Mansur Haşim'e halife olarak biat edeceklerdi. Vezir İbnü'l-Attâr'ın bu tavrını bir darbe teşebbüsü olarak algılayan Nâsır li-Dinillâh, onu ve yandaşlarını kendisi için tehdit olabilecekleri düşüncesiyle ortadan kaldırmıştır.¹²

Güçlü devletin güçlü toplumsal yapıdan geldiğinin farkında olan Nâsır li-Dinillâh, farklı mezhep ve inanışlara sahip olan halkın birini diğerine tercih etmeyerek mezhepler üstü bir yönetim takip etmeye çalışmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın devlet yönetim anlayışı onun önemli görevlere getirdiği memurlara vermiş olduğu talimatnamelerden anlaşılmaktadır. Buna göre Nâsır li-Dinillâh'ın önemle üzerinde durduğu hususlar şunlardır: Haktan, adaletten ayrılmama, âlimlerle daima istişare etme, devlet işlerinde iş bilir ve güvenilir kimselerin istihdam edilmesi, halkla beraber olma, kapıların halka daima açık tutulması, halkın erişimini engelleyecek hacip ve görevlilerin kullanılmaması, fakir ve yetimlerin haklarının gözetilmesi, güvenilir ticaret hayatının devam edebilmesi için hisbe teşkilatına önem verilmesi.¹³

Halkın durumunu öğrenmeye azami derecede gayret gösteren Nâsır li-Dinillâh sık sık halkın arasına tebdîl-i kıyafetle çıkardı. Halifenin tebdîl-i kıyafetle halk arasında dolaşması öylesine korku salmıştı ki, geceleri erkekler eşleri ile konuşurken halifenin çatıda veya evin içinde olduğu endişesi ile ihtiyatsız bir dil kullanmaktan sakınırlardı. Nâsır li-Dinillâh toplumun ahlakî yapısını bozucu etkisi olan içki satımını yasaklamış, gayri meşru eğlence yerlerini de kapattırıştır.¹⁴

Nâsır li-Dinillâh devlet görevlilerinin halka zulmetmesine asla izin vermezdi. Bu nedenle köylüleri kendi hesabına çalıştıran bir devlet memurunun ellerinin kesilmesini emretmiştir.¹⁵ Nehri İsa bölgesi valisi İbrahim b. Muhammed 597/1200 yılında halka zulmettiği gerekçesiyle idam edilmiştir.¹⁶ 601/1204

¹² Eyyûbî, Muhammed b. Takıyyüddin Ömer İbn Şahinşah, *Mizmâru'l-Hakâik ve Sirru'l-Halâik*, thk. Hasan Hebeş, Kahire, 2005, s.118; Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/1, 355.

¹³ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Ahmed; *Subhu'l-A'sâ fi Sinâati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut, 1987, X, 286-291; Muhammed Mahir Hammâde, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye el-Âide li'l-Usûri'l-Abbâsiyye*, Beyrut, 1985, s. 181.

¹⁴ İbnü'l-Cevzî, IX, 197; İbn Vâsil, II, 92; Karamânî, II, 185.

¹⁵ Eyyûbî, s. 115.

¹⁶ İbnü's-Sâi, *el-Câmiu'l-Muhtasar*, IX, 44.

yılında Dakûka valisi Muinüddin Aybek mezalim mahkemesinde yargılanarak idam edilmiştir. Yine görevini doğru yapmayan Düceyl kadısı Ebû Muhammed b. Abdullah 605/1208 yılında halifenin emriyle idam edilmiş, kesik başı ibret olması için halka gösterilmiştir.¹⁷

Abbâsîlerin yaklaşık yüzyıl süren Selçukluların hâkimiyetinden kurtulma savaşı bölge halkına pahalıya mal olmuştur. Savaşlardan ve siyasî kargaşalardan dolayı kırsal alan boşalmış, tarım arazileri âtıl kalmış, sulama kanalları bozulmuş, tarımsal üretim azalmış, gıdaları fiyatları da yükselmiştir. Halife Nâsır li-Dinillâh halkın hayat standardını yükseltmek ve yiyeceğe erişimini kolaylaştırmak amacıyla ziraî reformlar yapmıştır. Harabe hale gelen tarımsal sulama kanalları yeniden onarılmış, köylülere tohum ve maddî destek sağlanmış, buna bağlı olarak da tarımsal üretim artmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh, halkın temel gıdası olan hububatların fiyatlarını kontrol altında tutabilmek için devlet tahıl depolarının ticaret yapmasına müsaade etmiş, askerlerin maaşlarını tahıl cinsinden ödeyerek piyasaya bol miktarda tahıl girmesini sağlamıştır. Nâsır li-Dinillâh'ın bu çabaları sonucunda 596/1198 yılında buğdayın kur'u 15 dinar, arpanın kur'u 6 dinar iken¹⁸ on yıl sonra 605/1208 yılında buğdayın kur'u 7 dinara, arpanın kur'u ise 3 dinara düşmüştür.¹⁹ Ayrıca halife halkın refah seviyesini yükseltmek amacıyla çarşı pazardan alınan vergileri azaltmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın bütün bu çabalarının sonucunda halkın hayat standardı yükselmiştir. Bu durum kaynaklara "Emîrû'l-Mü'minîn'e dua çoğaldı" şeklinde yansımıştır.²⁰

2.2. İstihbarat Teşkilatını Canlandırması

Abbâsî Devleti'nde istihbarat görevi Berîd (posta) teşkilatı tarafından yürütülmekteydi. Abbâsî hilafetinin tam bağımsızlığını hedefleyen Nâsır li-Dinillâh posta teşkilatından ayrı olarak sadece istihbarat işiyle uğraşan "Divânü'l-Hibre" adıyla yeni bir istihbarat teşkilatı kurmuştur. ²¹ Nâsır li-Dinillâh'ın kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı son derece etkiliydi. Irak ve civar ülkelerde vuku bulan olaylar derhal halifeye bildiriliyordu. Sabah vakti gece boyunca Bağdat'ta meydana gelen olaylar, akşam da gündüz Bağdat'ta vuku bulan olaylar en ince ayrıntısına kadar bir rapor halinde halifeye sunuluyordu. Kaynaklarda bu konuyla alakalı ilginç bilgiler yer almaktadır. Hatta Bağdat'ta ziyafet düzenleyen bir şahsın, ziyafetin sonunda misafirlerinden önce ellerini yıkaması dahi halifeye iletilmiştir. Nâsır li-Dinillâh bu bilgiye cevaben ev sahibinin usulsüzlük yaptığını bildirmiş, çalışmalarından dolayı istihbarat elemanını tebrik etmiştir.²²

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kurmuş olduğu istihbarat teşkilatı sadece Bağdat ve çevresinde değil bütün İslâm dünyasında etkili idi. Ondaki Bağdat halkı nasıl

¹⁷ İbnü's-Sâî, *el-Câmiu'l-Muhtasar*, IX, 194.

¹⁸ İbnü's-Sâî, *el-Câmiu'l-Muhtasar*, IX, 18.

¹⁹ İbnü's-Sâî, *el-Câmiu'l-Muhtasar*, IX, 269.

²⁰ İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Kinânî el-Belensî, *Endülüsten Kutsal Topraklara Yolculuk*, çev. İsmail Güler, İstanbul, 2003, s. 166.

²¹ Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukût ve'l-İnhiyâr*, Amman, 1998, s. 212.

²² Süyûtî, s. 354.

korkuyorsa Mısır ve Hint halkı da aynı şekilde korkuyordu. Mısır ve Şam bölgelerinin ileri gelenleri özel toplantılarında bile halifenin adı geçtiği zaman halifeye ulaşır endişesi ile seslerini keser konuşamazlardı.²³

Halifenin dış istihbarat teşkilatı o kadar etkiliydi ki Harezmşah'ın elçisi vasıtası ile halifeye göndermiş olduğu çok gizli bir mektubu Nâsır li-Dinillâh elçiden almadan mektupta neler yazdığını söylemiş ve cevabını elçiye iletmiştir.²⁴

Mazenderan hâkiminin elçisi habersiz bir şekilde Bağdat'a gelmişti. Geceyi bir hayat kadının yanında geçiren elçi, sabah kapının önünde bir not buldu: "Biz senin ne yaptığını biliyoruz, hatta gece kullandığın geceliğin üzerindeki fil desenini bile biliyoruz." Halifenin en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdar olduğunu gören elçi dehşete kapılmış, görevini yerine getiremeden Bağdat'tan ayrılmıştır.²⁵

Halife Nâsır li-Dinillâh, İsmailî Şeyhi Celaledin III. Hasan'la anlaşkıktan sonra istihbarat edinmede İslam dünyasının her yanına yayılmış, en güçlü sultanların bile yanına sızmış olan İsmailî fedailerden de istifade etmiştir. Halifenin her şeyden haberdar olması, onun istihbarat toplamada cinleri kullandığı veya veli olduğu inanışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁶

Kaynaklar Halife Nâsır li-Dinillâh'ın bilgi ve istihbarat edinmeye takıntı ve hastalık derecesinde önem verdiği hususunda ittifak halindedirler. Hatta bu konu öylesi bir hal almıştır ki halifenin istihbarat konusunda cinleri dahi kullandığı bilgisi tarih kaynaklarında yer almıştır. Ancak etrafı güçlü devletler ve dirayetli sultanlarla çevrili olan, güçlü hükümdarların Bağdat'a hâkim olma idealine karşı mücadele etmek zorunda olan Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kendisine yönelebilecek her hangi bir tehdidi önceden haber verecek güçlü bir istihbarat teşkilatına sahip olması hayati derecede elzemdi. Bu nedenle Nâsır li-Dinillâh döneminin en güçlü istihbarat teşkilatını kurmuştur.

2.3. Şiîleri Yönetimle Barıştırma Çabaları

İslâm dünyasında etkin olan iki mezhep Ehl-i Sünnet ve Şia daima siyasi rekabet halinde olmuşlardır. Bu siyasî rekabet Abbâsîlerin son dönemlerinde devletin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle had safhaya ulaşmıştı. En küçük bir gerilim dahi günlerce süren, can ve mal kaybına sebep olan çatışmalara neden oluyordu.²⁷

Sünnî İslâm dünyasının lideri olan Nâsır li-Dinillâh bütün mezheplere eşit mesafede durmuştur. Şia mezhebi müntesiplerini vezirlik dâhil olmak üzere devletin üst düzey yönetiminde görevlendirmiştir. Nâsır li-Dinillâh'ın hilafetinin ilk yıllarında devlet yönetimini ele geçiren Üstâdü'd-Dâr Mecdüddin İshak İbnü's-Sâhib ifrat derecesinde Şiî idi. Nâsır li-Dinillâh'ın vezirlerinden İbnü'l-Kassab, Nasr b. Mehdî el-Alevî ve Ebü'l-Hasan Muhammed el-Kummî, Şia mez-

²³ Süyûtî, s. 353.

²⁴ Safedî, VI, 193.

²⁵ Süyûtî, s. 353.

²⁶ Zehebî, *Târîh*, XIII, 689.

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 803.

hebine müntesiptiler. Halife Nâsır li-Dinillâh, Samerrâ kentinde tamir ettirdiği Gaybetü'l-Mehdî türbesinin kitabesinde kendisini Şiîlerin koruyucusu olarak tanımlamaktadır.²⁸ Ayrıca Nâsır li-Dinillâh 580/1184 yılında İmam Musa Kazım türbesini emin bölge ilan etmiştir.²⁹

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şia taraftarlarına göstermiş olduğu yumuşak tutum zaman zaman istismar edilmiştir. Şiî devlet adamlarının baskısı sonucu birçok Sünnî din âlimi Irak'tan başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Müfrit bir Şiî olan Üstâdü'd-Dâr İbnü's-Sâhib, Muâviye b. Ebî Süfyan ve oğlu Yezîd'e lanet edilmesini emretmekteydi. Bu emrin uygun olup olmadığı bir sohbet esnasında Nizâmiyye müderrislerden Radiyyüddin Kazvînî'ye sorulmuştur. Soruya cevap vermediği halde halifenin de hazır bulunduğu bir meclis de sorguya çekilen Kazvînî'den Yezîd b. Muâviye'ye lanet etmesi istenmiştir. Bu talebi reddeden Kazvînî kendisinin de muvafakati ile memleketine sürgün edilmiştir.³⁰

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın huzurunda peygamberden sonra insanların en hayırlısının kim olduğu sorulan meşhur âlim Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Hz. Ebû Bekir demekten çekinmiş; "Kızı onun nikâhında olan kişidir" şeklinde hem Hz. Ebû Bekir'e hem de Hz. Ali'ye te'vil edilecek yuvarlak bir cevap vermiştir.³¹ Yine Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Şiî vezir İbnü'l-Kassab'ın yönlendirmesiyle Nâsır li-Dinillâh tarafından Vâsıt'a sürgün edilmiştir.³²

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın kendinden önceki halifelerin aksine Şia taraftarlarına müsamahalı yaklaşması onun Sünnî tarihçiler tarafından Şia taraftarı olarak suçlanmasına sebebiyet vermiştir. Ancak Nâsır li-Dinillâh'ın Şia'ya göstermiş olduğu ilgi ve alaka onun şahsî eğilimlerinden ziyade dönemin siyasî zorunluluklarının bir gereği idi. Halife Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî halifeliğini gerçekten etkili bir güç haline getirmek istiyorsa, bunun ancak halkın yarısını oluşturan Şiîler'in desteği ile mümkün olacağına inanıyordu. Bu durum ise ancak Şiîlerin hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak mümkün olabilirdi. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şiîleri kendine bağlama politikası başarılı olmuş, Irak'ta Sünnî-Şiî geriliminin azalmasına bağlı olarak toplumsal çatışmalar da azalmıştır. Ayrıca Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şia taraftarlarına karşı yapıcı bir politika takip etmesi İsmâilî-Bâtınî inancına sahip Haşhaşîler üzerinde de olumlu tesirler oluşturmuş, İsmâilî lideri Celâleddin III. Hasan Nev Müselman'ın Sünnî akîdeyi benimsemesinde etkili olmuştur.

2.4. Fütüvvet Teşkilatını Tanzim Etmesi

Fütüvvet terimi Fetâ'dan türetilmiştir. Fetâ; genç, yiğit anlamına, fütüvvet ise kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelmektedir. Eski Arap düşüncesinde ise fetâ; misafirperverlik, cömertlik, cesaret özellikleriyle ortaya çıkan asil insan

²⁸ Eyyübî, s. 178.

²⁹ Süyûtî, 517.

³⁰ Eyyübî, s. 146.

³¹ İbn Vâsıl, IV, 168; Zehebî, *Siyer*, XXII, 200.

³² Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 339.

anlamına gelmekteydi. Fütüvvet, yarı göçebe Arap kültürüne ait asalet, konuk-severlik, cömertlik ve yiğitlik gibi değerlerin İslâmiyet'in tesiriyle aşiret hayatından yerleşik hayata geçen Arap toplumuna yansımalarıdır.³³ Bu yansımaların kahramanı olan "fetâ-geç" eski Arapların zihin dünyasında yaşattığı asil ve kâmil insanı ifade eder. Fütüvvet İran'daki civanmertliğin, eski Türklerdeki Alplığın, Batıdaki Şövalyelik ve Japonya'daki Samuraylığın Arap toplumundaki bir tezahürüdür.³⁴ Gençlik, canlılık, kanın kaynaması, dinamizm ve toplumsal idealler taşıma gibi anlamlar içerir, fütüvvet gençliğin dinamizmini, canlılığını toplumsal ideallere yönlendirmeyi amaçlayan gençlik teşkilatıdır.³⁵

Fütüvvet, hızlı bir şehirleşme sonucunda sosyal değişimlere maruz kalan Ortadoğu toplumlarının, yeni şartlara ayak uydurma çabası sonucu ortaya çıkmış ve gelişmiş bir müessesedir. Hızlı şehirleşme sonucunda aşiret yapısı çözülmüş, sosyal ilişkilerde kan bağının önemi kalmamış, şehir ekonomisi kişileri kendi yetenekleriyle baş başa bırakmış, cemaat ilişkilerinin yerini cemiyet ilişkileri almıştır. Bu sosyal ve siyasal şartlar, gençlerin ortak hayat sürme isteklerini tetiklemiş, bunun sonucunda gençlik grupları şeklinde fityan birlikleri ortaya çıkmıştır. Bu birlikler genellikle fityan birlikleri olarak isimlendirilmekle birlikte yönetim ve halk tarafından bölgesel farklılıklara bağlı olarak "Ayyâr, Şâtır, Rind, Civanmerd, Ahdâs" şekillerinde isimlendirilmişlerdir.³⁶

Fütüvvet ve fityan kavramları birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte daha ziyade ayrı düşünülmüş ve tanımlanmıştır. Fityan ile ahlak anlayışı oldukça gevşek, serbest bir hayat tarzı yaşayan ve çoğu zaman Şiîlikle örtüşen gençlik grupları, fütüvvet terimi ile de ahlakî seviyesi yüksek, tasavvufî boyutu olan tarikatvâri yapı kastedilmiştir. Fityan, fütüvvetin daha ziyade gelişmemiş ilkel halidir.

Fityan birliklerinde ahlakî yön bulunmakla birlikte bazı gençlik grupları fütüvvetin sufi şekline dâhil olmayıp eski Arap fetâsının şehirlerdeki devamı şeklinde teşkilatlanarak oldukça gevşek bir hayat tarzı benimsemişlerdi. Özellikle ayyâr ismiyle anılan gruplar, düzene karşı tavır takınarak, yağma ve çapul gibi toplum düzenini bozucu faaliyetlerde bulunuyorlardı. Ayyârlar sadece avret yerlerini örten, başlarına hurma yaprağından yapılmış başlık koyan, boyunlarına çan, yular veya ip takan serseriler grubu olarak tasvir edilmişlerdir.³⁷ Bu tür fityan grupları devlet güçlerine savaş ilan ederek, kendileri adeta bir kolluk kuvveti gibi çalışıyorlardı. Anlaşmazlıklarına kendi iç mekanizmalarıyla son verip, devlet mahkemelerine müracaat etmezlerdi. Gayri meşru icraatlarında birbirlerine yardım eder, destek olurlardı. Zenginden zorla para alıp fakirlere dağıtmak gibi uygulamalarına çok sık rastlanılmaktaydı.³⁸

³³ Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri, Sosyoloji Açısından*, İstanbul, 1977, s. 31.

³⁴ Demirpolat, Anzavur – Akça, Gürsoy; "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları", *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, sy.15, 2004, s. 356.

³⁵ Dikkaya, Mehmet, "Ahiliğin İlk Örnekleri Olarak Ortaçağ İslâm Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları," *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, Müsiad Yönetim Kitaplığı*, sy. 25, İstanbul, 2000, s. 63.

³⁶ Güllülü, s. 31.

³⁷ Barthold Vasilij Viladimiroviç, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, s. 157-158.

³⁸ Taschner, Franz, "İslam Ortaçağında Fütüvvet", *İktisat. Fak. Mec.*, İstanbul, 1953, XV, s. 10.

Halife Nâsır li-Dinillâh, sükardeşi Rebib b. Rezin ve yakın dostu Muhammed b. Yahya'nın tavsiyesi ile 578/ 1182 yılında Basralı Şeyh Abdülcebbar b. Salih'in elinden şalvar giyerek fütüvvete dâhil olmuştur.³⁹ Şeyh Abdülcebbar için Bağdat'ta bir ribat yaptırın Nâsır li-Dinillâh zaman zaman şeyhi bu ribatta ziyaret etmekteydi.⁴⁰ Halife Nâsır li-Dinillâh, Şeyh Abdülcebbar'la olduğu gibi diğer bir fütüvvet reisi olan Davud b. Semüre ile de görüşmekteydi.⁴¹

578/1182 yılında fütüvvete dâhil olan Nâsır li-Dinillâh 604/1207 yılında kendisini bütün fityan gruplarının piri ilan eden bir ferman yayınlarak, kendisine tabi olmayan bütün fütüvvet gruplarını lağvetmiştir.⁴² Nakkaş Ahmed,⁴³ Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fityan birliklerini birleştirmesi ve fütüvveti yeniden tanzimi ile ilgili şöyle demektedir: "Fütüvvet bölükleri, şaşkın bir halde çöllere düşmüş, haktan sapmıştı. Batıllara sarılmışlardı. Dileklere yapışmışlardı. Azgınlık yollarına girmişler, hidayet yollarından ayrılmışlardı. Fitnelerde bulunmak, bid'atlere sarılmak, hileler yapmak, düzenler düzmek için tevillere koyulmuşlardı. İçlerine sapıklık hâkim kesilmişti. Hileleri artmıştı, fütüvvet hükümlerindeki bilgileri azalmış, bilgisizlikleri sağlamlaşmış, pekişmiş, ululanmaya, cedelleşmeye meyilleri kuvvetlenmişti. Bu hal Ulu Tanrının efendimiz, ulumuz, imamet şeceresine mensub, Peygamberlik bahçesinin (gülü) Abbas soyundan Tanrı halifesi, mü'minler imamı âlemler Rabbinin halifesi Nâsır li-Dinillâh vasıtasıyla fütüvveti yüceltip büyütmesine, alâmetlerini yükseltmesine ve ulu bir hale getirmesine dek böylece sürüp gitti."⁴⁴

Bağdat'ın farklı mahallelerinde örgütlenerek çete ve suç örgütü gibi hareket eden fityan grupları devlet otoritesini tanımaksızın terör ve anarşi ile toplumun başına adeta bela olmuştu. Nâsır'ın fütüvveti yeniden tanzim etmesinden birkaç yıl önce Bağdat'ta çıkan olaylara bakıldığında olayların genellikle fityan gruplarından kaynaklandığı görülecektir. Nâsır li-Dinillâh, toplumda etkisi oldukça fazla olan ve iktidardan ziyade muhalefetle anlaşma yoluna giden, adeta paralel bir devlet yapısı gibi organize olan fityan gruplarını kendi riyasetinde birleştirerek devletin kontrol ve denetimine tabi tutmayı da amaçlamıştır.

Halife Nâsır li-Dinillâh, Şafii âlimi ve büyük mutasavvıf Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî'ye fütüvvetin esaslarını belirleyen bir risale yazdırmıştır. Sühreverdî, hem tasavvuf hem de Şia düşüncesini katarak Ehl-i Sünnet ve Şia müntesiplerini halifenin başkanlığında birleştirmeyi amaçlayan bir fütüvvet doktrini hazır-

³⁹ Eyyübî, s.112.

⁴⁰ Eyyübî, s. 203.

⁴¹ Eyyübî, s. 203.

⁴² İbnü's-Sâî, *el-Câmiu'l-Muhtasar*, IX, 221-222; Kayaoğlu, İsmet, 'Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu', *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, 1981, XXV, s. 223.

⁴³ Harputlu İlyasoğlu Nakkaş Ahmed, XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan bir müelliftir. En önemli eseri *Tuhfetü'l-Vasâyâ* isimli fütüvvetnâmedir. Bu eser, Halife Nâsır li-Dinillâh'ın oğlu Ebül-Hasan Ali (610/1213)'nin yazmış olduğu *Umdetü'l-Vesîle* isimli fütüvvetnâmeden yapılan seçmelerden oluşturulmuştur. *Tuhfetü'l-Vasâyâ*, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilerek *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları* adıyla bastırılmıştır. Bkz. Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", *İktisat Fak. Mec.*, İstanbul, Ekim 1949-Temmuz 1950, XI, s. 206-207.

⁴⁴ İbnü'l-Mî'mâr, s. 54.

lamıştır. Buna göre Sühreverdî, fütüvveti tasavvuf yoluyla hilafete bağlamış, fütüvvetin aslının ise Hz. Ali'ye dayandığını iddia ederek Şia düşüncesini de fütüvvet'e dâhil etmiştir.⁴⁵ Halife Nâsır li-Dinillâh'ın yeniden düzenlediği, Sühreverdî'nin de teorisyeni olduğu fütüvvet teşkilatı en asilinden en alt tabakaya kadar bütün insanları kapsamaktaydı. Mağrur hükümdarlar, macera peşinde koşan serseriler, dünyaya sırt çeviren sufiler, kavgacı kabadayılardan da bulunduğu fütüvvet kendisine ait seremonisi olan bir tarikat gibi teşkilatlanmıştı.

Halife Nâsır li-Dinillâh, fütüvveti yeniden tanzim ettikten sonra Müslüman devlet hükümdarlarını fütüvvet'e davet eden fermanlar göndermiştir. Mısır Eyübî sultanı Âdil, Cezire ve Ahlât hâkimi Eşref, Hama hâkimi Mansur, Halep hâkimi Zâhir, Şiraz Atabegî Sa'd, Gur sultanı Şihabüddin, Anadolu Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus ve ondan sonra sultan olan Alâeddin Keykubad halifenin fütüvvet'e davetine olumlu cevap vererek halifenin elçileri elinden fütüvvet libası giymişler, halifeyi fütüvvet'e önderleri ve şeyhleri olarak kabul etmişlerdir.⁴⁶ Nâsır li-Dinillâh'ın göndermiş olduğu fütüvvet şeyhleri vasıtasıyla Anadolu'da yayılan fütüvvet, Ahilik teşkilatı adıyla yüzyıllarca Anadolu'da varlığını ve etkinliğini sürdürmüştür.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvveti yeniden tanzim ettirmesi fütüvvet tarihinde önemli bir yer tutar. O zamana kadar dağınık, birbirlerinden habersiz, yerel kurumlar halinde olan fütüvvet birlikleri merkezli bir örgüt haline gelmiştir. Halife Nâsır'ın bu tavrı, fütüvvet kurumunu güçlendirmiştir. Fütüvvet birliklerinin arasındaki düşmanlıklar sona ermiş, devletin desteğiyle fütüvvet daha hızlı ve güçlü bir şekilde yayılmıştır.

Halifenin fütüvvet birliklerine sahip çıkmasıyla devlet, başıbozuk ve kendi başlarına buyruk olan toplulukları kontrol etme şansına sahip olmuştur. Dağınık fakat güçlü olan bu birlikleri yanına almakla, devlet gücünü artırmıştır. Diğer sultanlara fütüvvet libasını giydiren halife, devletin manevi nüfuzunun artmasını sağlamıştır. Müslümanlar aralarındaki mezhepsel farklılıkları bir yana bırakarak fütüvvet ruhu etrafında birleşmişlerdir. Küçük bağımsız devletler haline gelen İslam âlemi fütüvvetin birleştiriciliği ile Halife Nâsır li-Dinillâh'ın riyaseti altında yeniden birleşmiştir.

3. Nâsır li-Dinillâh'ı Dış Politikası

575/1180 yılında halife olan Nâsır li-Dinillâh'ın temel hedefi Abbâsî halifeliğini her türlü dış baskıdan uzak, tamamen bağımsız bir güç haline getirmektir. Bu hedefini gerçekleştirmek için aktif bir dış politika takip etmiştir. Nâsır li-Dinillâh'ın dış politikası, "düşmanı düşmanı ile yok et" temel esasına dayanıyordu. Tarihçiler, Nâsır li-Dinillâh'ın dehâ seviyesinde zeki olduğu, dış politikayı ve siyasî oyunları çok iyi bildiği konusunda hem fikirdirler. Öyle ki tarihçilerin ifadesine göre halife, "iki düşman hükümdarı onların haberi olmadan barıştırır, araları iyi olan iki hükümdarı da onların haberi olmaksızın düşman hale getirir-

⁴⁵ Taeschner, Franz, *a.g.m.*, s. 16; Anadol, Cemal, *Türk-İslâm Medeniyetinde Âhilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Ankara, 1991, s. 16.

⁴⁶ Sibt ibnû'l-Cevzî, VIII/2, 513; Makrîzî, I, 291.

di.”⁴⁷

Yaklaşık bir buçuk asırdır Abbâsî halifeliği üzerinde hâkimiyet kuran Selçuklular, halifenin kışkırtması sonucu Harezmsâhlar tarafından 590/1194 yılında yıkılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonucu İran'ı ele geçiren ve Abbâsilere karşı büyük bir tehdit haline gelen Harezmsâhlar Devleti'ne karşı Nâsır li-Dinillâh, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hâkimiyet kuran Gur Devleti'ni kışkırtmıştır. Halifenin kışkırtmaları ile başlayan ve uzun yıllar devam eden Harezmsâh-Gur Savaşı, Gur Devleti'nin yıkılması ile sonuçlanmıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın, Cengiz Han'ı Harezmsâhlar'a karşı kışkırtarak Moğol istilasına sebep olduğu iddiası da bazı tarihçiler tarafından iddia edilmektedir.⁴⁸ Bu iddia, pek çok tarihçi tarafından mesnetsiz ve asılsız olarak görülse de Nâsır li-Dinillâh'ın takip etmiş olduğu dış politika, Moğol istilasının kolaylaşmasına zemin hazırlamıştır. Halifenin kışkırtmaları sonucunda güçlü İslâm devletleri birbirleriyle mücadele etmiş, bazıları tarih sahnesinden silinmiş, galip olan Harezmsâhlar Devleti ise yıpranmış ve zayıflamış olduğundan güçlü Moğol akınlarına direnemeyerek yıkılmıştır.

Halife Nâsır li-Dinillâh, Sünnî-İslâm düşüncesinin dışındaki mezhep ve fırkalarla da anlaşma cihetine gitmiştir. Bu bağlamda uzun yıllardır haşhaşî fedailerle siyasî cinayetler işlemek suretiyle İslâm dünyasında terör estiren İsmâilî-Bâtınî Alamut şeyhiyle de anlaşmıştır. İsmâilî-Bâtınîler, İslâmiyet'in genel inanç ve ibadet esaslarını yorumlayarak farklı bir inanç sistemi geliştirmişlerdir. Onlara göre nassların (dinî metinlerin) gerçek anlamlarını ancak Allah ile ilişki kurabilen masum imamlar bilebilirler. Ayrıca ibadetler kendini aşmamış insanların yapması gereken fiillerdir. Asıl olan Allah'a ulaşmaktır. Allah'a ulaşan kişinin ibadet etmesine gerek yoktur. Farklı dinî ve felsefî düşünceye sahip olan Bâtınîler, son derece gizli bir şekilde teşkilatlanarak merkezî otoriteye karşı siyasî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çok sayıda değerli Müslüman devlet ve din adamı Bâtınî fedailerce düzenlenen suikastlar sonucunda öldürülmüştür. Hiçbir grup hatta Hıristiyanlar ve Yahudiler dahi onlar kadar Müslümanlara zarar verememiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın çabaları sonucu Alamut Bâtınî şeyhi Celaledin III. Hasan 608/1211 yılında Bâtınî inancından Sünnî inanca döndüğünü ilan ederek Halife Nâsır li-Dinillâh'a biat ve sadakat yemini etmiştir.⁴⁹ Bâtınî liderinin

⁴⁷ Süyûtî, s. 352

⁴⁸ İbnü'l-Esir, X, 453; Sıbt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 599; Ebû Şâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil, *Kitâbü Ravzateyn fî Ahbâri Devleteyn en-Nûriyye ve's-Selâhiyye*, thk. İbrahim Şemsüddin, Beyrut, 2002, V, 217; Ebü'l-Fidâ, *Târîhu Ebi'l-Fidâ*, yy., 1907, III, 136; İbnü'd-Devâderî, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiü'l-Gürer: ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Beyrut, 1992, VII, 217; İbnü'l-Verdî, Ebû Hafz Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer, *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, 1996, II, 147; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut, 1992, III, 660; Makrîzî, I, 341.

⁴⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 555; İbnü'l-Esir, X, 357; Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, 1988, III, 141-142; Zehebî, *Târîh*, XIII, 24; Yâfiî, Afîfüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemâni, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, nşr. Halil Hasûr, Beyrut, 1471/1997, IV, 13; İbnü'l-Furat, Nasirüddin Muhammed b. Ab-

halifeyle anlaşma yapması her iki taraf açısından da faydalı olmuştur. Halife, İslâm dünyasında son derece etkin olan bu gizli örgütten gerektiğinde istihbarat, gerektiğinde düşmanlarından kurtulmak için istifade etmiştir. Bu durum İslâm dünyasına hâkim olan sultan ve hükümdarların, halifeden korkmalarına ve onun otoritesine saygı duymalarına sebep olmuştur. Bâtınîler ise halife ile anlaşarak Müslüman devlet adamlarının takibatından kurtulmuşlardır.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın dış politikası sonucu onun otoritesi Çin'den İspanya'ya kadar yayılmış, hutbelerde onun adı okunmaya başlamıştır. Moğollar dahi Nâsır li-Dinillâh'ı bir otorite olarak kabul ediyorlardı. Ele geçirdikleri İslâm ülkelerinde bastırdıkları paralarda Moğol hanıyla birlikte halifenin adı da bulunmaktaydı.⁵⁰

Halife Nâsır li-Dinillâh şahsî kabiliyetleriyle, Müslüman melik ve beylerinin arasındaki iktidar mücadelelerinden azami derecede istifade ederek, Abbâsî hilafetinin siyasî bağımsızlığını elde etmiş, Irak ve İran'ın bir bölümünü herhangi bir sultanın hâkimiyetinde kalmaksızın vefatına kadar idare etmiştir.

4. İmar Faaliyetleri

Nâsır li-Dinillâh dönemi imar faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde çok sayıda ribat⁵¹, medrese, kütüphane inşa edilmiş, bu müesseselerin devamı için çok sayıda vakıfta bulunulmuştur.

Nâsır li-Dinillâh, sufî şeyhlerin öğrencileri ile oturdukları ilim merkezi olan çok sayıda ribat inşa ettirmiştir. Ribatlar ilim merkezi olmalarının yanı sıra fakirlerin, muhtaçların, kimsesizlerin, yetimlerin sığındığı bir sosyal hizmet merkezi durumundaydı. Ribatlarda bulunan öğrencilerin ve muhtaçların ihtiyaçları, halife, emirler ve zenginlerin tahsis ettiği vakıfların gelirleri ile karşılanıyordu. Nâsır li-Dinillâh döneminde, Halatiyye Ribatı, Me'muniyye Ribatı, Merzubâniyye Ribatı, Harîm Ribatı, Zümrüt Hatun Ribatı gibi çok sayıda ribat inşa edilmiştir. Ribatların yanına kütüphane de inşa ettiren Nâsır li-Dinillâh, saray kütüphanesinden binlerce cilt kitabı yeni inşa ettirdiği kütüphanelere hediye etmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh, harabe halde olan Bağdat Nizamiyye medresesini 578/1182 yılında tamir ettirerek yeniden eğitim-öğretime kazandırmıştır. 580/1184 yılında Bağdat'ı ziyaret eden İbn Cübeyr şöyle demektedir: “Bağdat'ta otuz civarında medrese vardır. Fakat onların en meşhuru ve en güzeli Nizâmiyye Medresesidir. İnşa edilen hiçbir köşk ve yapı güzellikte onun dengi olamaz.”⁵² Ayrıca Nizâmiyye Medresesi için “el-Mektebetü'n-Nâsırıyye en-Nizâmiyye” ismiyle anılan yeni bir kütüphane yaptıran Nâsır li-Dinillâh hilafet sarayındaki büyük kütüphaneden seçtiği kitapları Nizâmiyye kütüphanesine hediye etmiştir.⁵³

→ →

dürrahim b. Ali, *Târîhu İbni'l-Furat*, thk. Hasan Muhammed Şemma', Basra, 1970, I, 120

⁵⁰ Barthold, Vasilij Viladimiroviç, *Halife- Sultan*, çev. İlyas Kamalov, İstanbul, 2006, s. 65.

⁵¹ Başlangıçta askeri amaçlarla inşa edilen, tasavvufun gelişmesiyle tekke ve zaviyeye dönüşen külliye tipi yapılar. Bkz. İsmail Yiğit, “Ribat”, *DiA*, XXIV, s. 76-79.

⁵² İbn Cübeyr, s. 167.

⁵³ İbnü'l-Esir, X, 229; Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 422; İbn Tağriberdî, VI, 119.

Nâsır li-Dinillâh, Dâru'l-Müsennât ismi verilen bir kütüphane daha açmıştır. Dâru'l-Müsennât'ın ne olduğu konusunda tarihçiler ihtilaf halindedirler. Bazı tarihçiler Dâru'l-Müsennât'ın halifenin kendisi için yaptırmış olduğu bir saray olduğunu iddia ederlerken, diğer bir grup tarihçi ise Dâru'l-Müsennât'ın bir kütüphane, hatta kütüphaneden öte bir ilim merkezi olduğu iddiasındadır.⁵⁴ Nâsır li-Dinillâh, Fakîh Şerif ez-Zeydî ve Yâkût el-Hamevî'yi yeni açılan kütüphaneler için İslâm ülkelerinden kitap getirmesi için görevlendirmiştir.⁵⁵

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın ilme ve ilim adamlarına düşkün olması, bu dönemde Bağdat'ta yeni medreseler, kütüphaneler ve ribatlar kurulması, öğrenim gören öğrencilerin masraflarının vakıflar ve devlet tarafından karşılanması gibi nedenlerle Bağdat, İslâm dünyasının ilim başkenti haline gelmiştir. Bağdat'a İslâm dünyasının her yerinden ilim tahsil etmek için gelen öğrencilerin arasından Şihabüddin Ömer es-Sühreverdî gibi çok sayıda meşhur âlim yetişmiştir.

Halife Nâsır li-Dinillâh, Bağdat'ın muhtelif yerlerinde yirmi ayrı aşevi açarak fakirlerin istifadesine sunmuştur. Her aşevinde yaklaşık 500 kişilik yemek hazırlanıyordu.⁵⁶ Ayrıca halifenin emriyle fakirlere devlet hazinesinden günlük iki rıtıl beyaz ekmek ve yarım rıtıl et veriliyordu.⁵⁷

Nâsır li-Dinillâh, Bağdat'ta hac konaklama merkezi yaptırmıştır. Hacca gidiş ve dönüşlerinde halifenin inşa ettirdiği konaklama tesislerinde konaklayan hacılara erzak, elbise ve para yardımı yapılıyordu.⁵⁸ İnşa ettirmiş olduğu ilim ve sosyal hizmet merkezlerin hizmetlerinin devamı için çok sayıda vakıfta bulunan Nâsır li-Dinillâh vakıfların yönetim ve kontrolü için Divanü'l- Vukûf adında yeni bir divan ihdas etmiştir.⁵⁹

5. Nâsır li-Dinillâh'ın Vefatı ve Şahsiyeti

5.1. Nâsır li-Dinillâh'ın Vefatı, Fizikî Özellikleri ve Şahsiyeti

Halife Nâsır li-Dinillâh 622/1225 yılının Ramazan ayının son günü olan Pazar günü vefat etmiştir.⁶⁰ Halifenin Şevval ayının ilk günü yani Ramazan bayramı günü vefat ettiğini rivayet eden kaynaklar da bulunmaktadır.⁶¹ Nâsır li-Dinillâh hicrî takvime göre 46 yıl, 10 ay ve 28 gün hilafet makamında kalmıştır. Bu süre miladî takvime göre ise yaklaşık 46 yıla tekabül etmektedir. En uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın ölümüne sebebiyet veren hastalık konusunda kaynaklarda muhtelif bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar halifenin hilafetinin son üç yılını felçli, yatalak halde geçirdiğini, vefatına yakın görme yetisini kay-

⁵⁴ Mustafa Cevad, "Dâru'l-Müsennât'ın Nâsırıyye," *Mecelletü Külliyyeti'l- Âdâb*, Bağdat, 1961, sy. 4, s.8.

⁵⁵ Hartmann, Angelika, *An-nasir li-din Allah: 1180-1225 Politik Religion Kultur in der Spaeten Abbasidenzeit*, Berlin, 1975, s. 199.

⁵⁶ Ebû Şâme, V, 91.

⁵⁷ İbnü's-Sâî, *el-Câmiü'l-Muhtasar*, IX, 169.

⁵⁸ Ebû Şâme, V, 97.

⁵⁹ Faruk Ömer Fevzî, s. 211.

⁶⁰ İbnü'd-Devâderî, VII, 295; İbn Tağriberdî, VI, 232; Zehebî, *Târîh*, XIII, 694.

⁶¹ İbn Vâsil, IV, 158.

bettiğini, kanlı ishalle başlayan dizanteri hastalığından vefat ettiğini kaydetmektedirler.⁶² Diğer bir rivayete göre ise Nâsır li-Dinillâh hemoroit kanserinden vefat etmiştir. İdrar yapma zorluğu çeken halife defalarca erkeklik uzvundan ameliyat olmuş ancak kurtarılamayarak vefat etmiştir.⁶³

Halife Nâsır li-Dinillâh fizikî özellikleri bakımından kaynaklarda, beyaz yüzlü, çekik gözlü, yayvan suratlı, kumral sakallı, klasik Türk tipinde olarak anlatılmaktadır.⁶⁴ Halife Nâsır li-Dinillâh'ı gören İbn Cübeyr, onu orta boylu, yakışıklı, güzel yüzlü, beyaz tenli, hoş görümlü biri olarak tavsif etmektedir. İbn Cübeyr, halifeyi başında Türk börtüyle, Türk askerleriyle çevrili olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁶⁵ Şah-ı Ermen Begtemür tarafından halifeye elçi olarak gönderilen Kadı Burhaneddin Ebû Nasr b. Mes'ûd el-Ânevî, Nâsır li-Dinillâh'ı Türk yüzlü olarak tanımlamaktadır.⁶⁶

Halife Nâsır li-Dinillâh son derece uyanık, deha seviyesinde zeki, siyasî oyunları iyi bilen bir yöneticiydi. Düşman olan iki hükümdarı onlara hissettirmeksizin barıştırır, dost olan iki hükümdarın aralarına kin koyar, kimse halifeden bilmezdi. Gayet dirayetli ve heybetli bir halife olan Nâsır li-Dinillâh kimsenin müdahalesi olmaksızın Irak'ta Abbâsî hilafetini yönetmiştir. Geceleri çarşı, pazar gezerek halkın durumunu bizzat öğrenmek isterdi. Tebdil-i kıyafet Bağdat sokaklarına çıkarak dolaşır, iğneden ipliğe küçük büyük ne varsa her şeyi anlamak, öğrenmek isterdi. Ara sıra Türk elbiseleri veya İranlı elbiseleri giyer, bazen tüccar kılığında halkı teftiş ederdi.

Halife Nâsır li-Dinillâh son derece tedbirli bir insandı. İçeceği su bile Bağdat'a yedi fersah mesafeden getirilir, yedi kez kaynatıldıktan sonra yedi gün bekletilir, sonra halifeye ikram edilirdi.⁶⁷

Tarihçilerin çoğunluğu Halife Nâsır li-Dinillâh'ın Şia mezhebine meyilli olduğunu, halkına karşı zalim, kararlarında çelişkili, Irak'ı ve Bağdat'ı harabeye çeviren kötü bir idareci olduğunu iddia etmektedirler.⁶⁸ Halife Nâsır li-Dinillâh'ın son derece iyi bir halife olduğunu, onun zamanında halkın bolluk ve bereket içinde yaşadığını iddia eden tarihçiler de bulunmaktadır.⁶⁹

5.2. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın İlmî Yönü ve Eserleri

Halife Nâsır li-Dinillâh hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Sema meclislerinde dinlediği Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* isimli eserini icazet vererek, dört Sünnî mezhebin temsilcilerine rivayet etmiştir.⁷⁰ Halife Nâsır li-Dinillâh, Ebû Ahmed b. Sükeyne, Ebû Muhammed İbnü'l-Ahdar, İbnü'n-Neccâr, Ebü'l-Kâsım ed-

⁶² İbnü'l-Esîr, X, 452; İbn Vâsıl, IV, 159; Zehebî, *Siyer*, XXII, 242-243.

⁶³ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 635.

⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, XXII, 195; Safedî, VI, 312; Karamânî, II, 185; İbn Tağriberdî, VI, 232.

⁶⁵ İbn Cübeyr, s. 166.

⁶⁶ Köprülü, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları I: Enîsü'l-Kulûb Kazi Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud Ânevî (608/1211)", *Belleten*, XXVII, s. 459.

⁶⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 122; Karamânî, II, 186.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, X, 453; İbnü's-Sâî, *el-Câmiü'l-Muhtasar*, s. 12; İbn Vâsıl, IV, 158; İbnü'l-Verdî, II, 147; Zehebî, *Târîh*, XIII, 687; İbnü'd-Devâderî, VII, 272; Kalkaşendî, II, 57; İbn Haldûn, III, 660.

⁶⁹ İbnü'd-Dübeysî, II, 234; İbn Tağriberdî, VI, 232; Makrîzî, I, 341; Yâfiî, IV, 41.

⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 543.

Demegânî, kendi oğlu Zâhir, Eyyübî sultanı Âdil, onun oğulları Kâmil, Muazzam ve Eşref'e kendisinden hadis rivayet edebilmeleri için icazet vermiştir.⁷¹ Hatta İbnü'n-Neccâr, halifeden aldığı icazetle Hicaz, Kudüs, Şam, Bağdat, İsfahan, Nişabur, Merv, Hemedan'da halifeden aldığı hadisleri rivayet ettiğini bildirmektedir.⁷² Yine halife, Safiyyüddin Muhammed b. Ca'fer el-Musevî isimli bir zata kendisinden hadis rivayet edebilmesi için icazet vermiş, bu zat da Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini halifeden aldığı icazetle halka ders olarak okutmuştur.⁷³

Halife Nâsır li-Dinillâh, dünya hayatının geçiciliği, ibadetlerin devamlılığı, ahiret hayatına hazırlık gibi konuları ihtiva eden yetmiş hadisten müteşekkil *Rûhu'l-Ârifîn* isimli bir hadis kitabı yazmıştır. Bu hadis kitabı Suriye, Mısır, Anadolu, İran ve Hicaz'a gönderilmiş, hadis meclislerinde ve camilerde okutulmuş bir nev'i halifenin propagandası yapılmıştır.⁷⁴

Abdüllatîf el-Bağdâdî, halifenin yazmış olduğu *Rûhu'l-Ârifîn* isimli esere bir şerh yazmış, bu şerh *Fütûhu'l-Vakt* isimli bir eser olarak günümüze intikal etmiştir. Ayrıca meşhur tarihçi ve vâiz Sıbt İbnü'l-Cevzî, halifenin yazmış olduğu eserin Şam'da bulunan nüshasına bir şerh yazmış, ancak bu şerh günümüze ulaşmamıştır.⁷⁵

5.3. Nâsır li-Dinillâh'a Yöneltilen Eleştiriler

Halife Nâsır li-Dinillâh belki de icraatlarıyla en fazla eleştirilen Abbâsî halifesi olmuştur. Şia müntesiplerine göstermiş olduğu müsamahadan dolayı Sünnî tarihçiler tarafından Şia taraftarı olmakla suçlanmıştır.⁷⁶ Ancak halifenin Şia müntesiplerine göstermiş olduğu müsamaha itikadî bir durum olmaktan öte siyasî bir zorunluluğun bir gereği idi. Abbâsî hilafetini her türlü dış baskıdan uzak, bağımsız bir güç haline getirmek isteyen Nâsır li-Dinillâh, bu mefkûresini ancak halkın yarısını teşkil eden Şiîlerin desteği ile başarabileceğinin farkındaydı. Sünnî dünyasının lideri olan Nâsır li-Dinillâh'ın Şiîlerin hassasiyetlerini göz önünde bulundurması, Irak'ta yüzyıllardır var olan Sünnî-Şiî çatışmasının azalmasında etkili olmuştur. Nihai tahlilde Nâsır li-Dinillâh'ın Şiî İmamiyye mezhebini kabul ettiğini ileri süren rivayetler, o dönemin siyasî şartları göz önünde bulundurulmuş değerlendirilmesi gereken bir konudur. Nâsır li-Dinillâh'ın Şiî oluşuyla ilgili rivayetler dönemin sosyo-politik şartlarından kaynaklanan itikadî olmaktan öte siyasî ve politik zorunlulukların getirdiği bir siyasî yöneliştir.

Bazı tarihçiler tarafından Nâsır li-Dinillâh, kötü, zalim, tecessüs derecesinde her şeyi merak eden bir şahsiyet olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ Dönemin siyasî şartları incelendiğinde etrafı dönemin en güçlü devletleriyle kuşatılmış olan halifenin iktidarını muhafaza edebilmek için düşmanlarından daima bir adım ön-

⁷¹ Zehebî, *Târîh*, XIII, 690; Süyûtî, s. 186.

⁷² Zehebî, *Târîh*, XIII, 690.

⁷³ Ebû Şâme, V, 120.

⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, VIII/2, 564; İbn Vâsıl, III, 228; Zehebî, *Târîh*, XIII, 691; Makrîzî, I, 182.

⁷⁵ Hartmann, "Nâsır Lidînillâh", *DİA*, XXXII, 402.

⁷⁶ İbn Vâsıl, IV, 158; İbnü'l-Verdî, II, 147; Zehebî, *Târîh*, XIII, 687; İbnü'd-Devâderî, VII, 272; İbn Kesîr, XVII, 136; İbn Haldûn, III, 660, Karamanî, II, 187.

⁷⁷ Zehebî, *Târîh*, XIII, 687; Nüveyrî, XXIII, 317.

de ve teyakkuz halinde olması gerekiyordu. Bu amaçla halife, içte ve dışta vuku bulan olayları derhal kendisine bildirecek, son derece etkin bir istihbarat teşkilatı kurmuştur. Halifenin olayların en ince ayrıntısına kadar vâkıf olması, onun geceleri çatılarda gezdiği, duvarlara tırmandığı rivayetlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Bazı tarihçiler Halife Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvvet ehliyle birlikte olmayı devlet işlerine tercih ettiğini, bundan dolayı devlet işlerinin bozulduğunu iddia etmektedirler. Hatta İbn Haldûn, Nâsır li-Dinillâh'ın fütüvvetle uğraşmasını, bundak atmasını, güvercin uçurmasını onun devlet yönetmeye ehil olmadığına delil olarak sunmaktadır.⁷⁸

Nâsır li-Dinillâh o dönemde toplum içerisinde etkin olan, iktidardan daha ziyade muhalefetle anlaşma yoluna giden, reisleriyle, kolluk kuvvetleriyle adeta bir paralel devlet görüntüsü arz eden fütüvvet örgütlerini kendi riyasetinde birleştirerek devletin kontrol ve denetimine tabi tutmayı amaçlamıştır. Tarihçilerin boş heves olarak nitelemesine karşın halife, fütüvvete dâhil olmakla başıbozuk fütüvvet gruplarını kontrol etme imkânına sahip olmuş, onlardan askerî ve siyasî destek sağlamıştır. Müslümanlar mezhepsel farklılıklarını bir kenara bırakarak fütüvvette halifenin riyasetinde birleşmişlerdir.

Halife Nâsır li-Dinillâh'a yöneltilen eleştirilerden biri de onun Cengiz Han'ı Harezşah'a karşı kışkırtarak İslâm âlemini mahveden Moğol istilasına sebep olduğu iddiasıdır. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın siyasî emellerini gerçekleştirmek için kendisine engel olabilecek hükümdarları birbiri ile savaştırmak suretiyle tasfiye cihetine gittiği bir hakikattir. Halifenin kışkırtmaları sonucu İslâm dünyasının doğu bölümü daimi bir çatışmanın içinde olmuştur. Halifenin kışkırtmaları ile vuku bulan savaşlarda Harezşahlar, Irak Selçukluları, Gur Devleti ve Karahıtay Devleti'ni yıkmıştır. Ancak uzun süren savaşlar nedeniyle muzaffer Harezşahlar Devleti de hayli yıpranmış ve zayıflamıştı. Harezşah Alâüddin Muhammed'in siyasî ihtiraslarıyla yüzleşmek zorunda kalan halife son bir umut olarak Cengiz Han'ı Harezşah'a karşı kışkırtmış olabilir. Ancak Cengiz Han'ın Harezşahlar Devleti'ne saldırmasının asıl sebebi halifenin tavırlarından çok Harezşah'ın siyasî hataları olmuştur. Bundan başka İslâm dünyasını mahveden Moğol istilası için başka bir saik aramaya gerek yoktur. Kaldı ki Moğol-Harezşah mücadelesini başlatan Cengiz Han'ın kendisi değil, bizzat Harezşah Alâüddin Muhammed ve onun komutanları olmuştur.

Siyasî cinayetler işleyerek İslâm dünyasında terör estiren Batınîlerle anlaşma yapması da Halife Nâsır li-Dinillâh'a yöneltilen eleştiriler arasında yer almaktadır. Abbâsî hilafetinin bağımsızlığını hedefleyen halife, mefkûresini gerçekleştirmek için her türlü imkândan yararlanma cihetine gitmiştir. Bu cümleden olmak üzere halife, Alamut hâkimi Batınî-İsmâilî inancına sahip olan Celaleddin III. Hasan'la anlaşarak İslâm dünyasında son derece etkin ve yaygın olan bu teşkilattan istihbarat sağlama ve düşmanlarını ortadan kaldırmada istifade

⁷⁸ İbn Haldûn, III, 660.

etmiştir. Nâsır li-Dinillâh'ın Batınîlerle anlaşma yapması İslâm dünyasına hâkim olan sultan ve hükümdarların halifeden korkmasına ve onun otoritesine saygı duymalarına sebep olmuştur.

Halife Nâsır li-Dinillâh'ın hilafetini dönemin şartları dâhilinde iki ayrı bölüme ayırmak daha doğru olacaktır. Şöyle ki hilafetinin büyük bölümünde Nâsır li-Dinillâh halkın refah seviyesini yükseltmek için çabalamıştır. Bu amaçla ziraî reformlar yapmış, sulama kanallarını tamir ettirmiş, vergi defterlerini yenilemiş, gıda fiyatlarına müdahale ederek fiyatlarının yükselmesini engellemiş, çarşı pazarda vergi indiriminde bulunmuş, fakirler için aşevleri, hacılar için konaklama tesisleri açtırmış, medrese ve ribatlarda bulunan öğrenci ve hocaların ihtiyaçları devlet hazinesinden karşılanmıştır.

Ancak Nâsır li-Dinillâh'ın hilafetinin son yıllarında ortaya çıkan Harezmsahlar ve Moğol tehdidi onun olağanüstü tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Döneminin bu iki süper gücüyle tek başına mücadele etmek zorunda kalan Halife Nâsır li-Dinillâh savaş masraflarını karşılamak amacıyla vergileri artırmış, ayrıca devletin sunduğu sosyal hizmetlerde bir gerileme hatta duraklama meydana gelmiştir. Modern tarihçilerin çoğu Nâsır li-Dinillâh'ın yapmış olduğu icraatların zamanın şartlarına göre yerinde ve uygun olduğu kanaatindedir.⁷⁹

SONUÇ

553/1158 yılında doğan Ebü'l-Abbas Ahmed Nâsır li-Dinillâh, 575-622/1180-1225 yılları arasında yaklaşık 46 yıllık bir zaman dilimiyle en uzun süre hilafet makamında kalan Abbâsî halifesidir. Nâsır li-Dinillâh halife olduğunda Irak'taki durum bugünkü duruma benzer bir görünüm arz ediyordu. Bir yandan dış güçlerin baskısı, diğer yandan mezhepsel çatışmalar Irak'taki durumu içinden çıkılmaz kaotik bir duruma getirmişti. Bu şartlar altında halife olan Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî hilafetini dış güçlerin baskısından uzak, bağımsız bir güç olarak ihya etmek amacıyla siyasî, askerî, ictimâî, fikrî, ilmî reformlar yapmıştır.

Tarihçiler Nâsır li-Dinillâh'ın deha seviyesinde zeki olduğu ve siyasî oyunları çok iyi bildiği konusunda hemfikirdirler. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın temel hedefi Abbâsî hilafetini bağımsız hale getirmektir. Bu amacının önünde engel teşkil ettiğini düşündüğü dış güçleri birbirleriyle mücadele ettirerek bertaraf etme politikası uygulamıştır. Onun döneminde hiçbir yabancı güç Abbâsîler üzerinde hâkimiyet kuramamıştır. Abbâsî hilâfetine tehdit olan devletler Nâsır li-Dinillâh'ın siyasî oyunları sonucunda bir bir ortadan kalkmıştır. Irak Selçukluları, Gur, Karahitay ve Harezmsah devletleri Nâsır li-Dinillâh'ın kışkırtmaları sonucu vuku bulan savaşlar neticesinde yıkılmışlardır. Siyasî düzlem tam halife Nâsır li-Dinillâh'ın istifade edebileceği bir hal almışken aniden ortaya çıkan Moğollar önemli bir direnişle karşılaşmaksızın İslâm dünyasının doğu bölümünün neredeyse tamamını istila etmişlerdir. Halife Nâsır li-Dinillâh'ın aktif dış politikası

⁷⁹ Faruk Ömer Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye: es-Sukût ve'l-İnhiyâr*, Amman, 1998 s. 236; Salih Ahmed Ali, *el-İrak fi't-Târîh*, Bağdat, 1983, s. 457.

sayesinde Çin’de, Yemen’de hatta İspanya’da hutbelerde onun adı okunmuştur.

Halife Nâsır li-Dinillâh toplumda mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan gerilimi azaltmak üzere her kesimden herkesin dâhil olabileceği, bir üst kimlik olmak üzere fütüvvet teşkilatını yeniden tanzim etmiştir. Böylece Nâsır li-Dinillâh başıbozuk, başına buyruk olan fütüvvet gruplarını kontrol altına almış, güçlü toplumsal desteğe sahip olan fütüvvet birliklerinin desteğini almakla gücünü artırmıştır. Ayrıca halife, mezhepsel farklılıkları bir yana bırakarak Müslümanları fütüvvet ruhu etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Halife Nâsır li-Dinillâh’ın yeniden tanzim etmiş olduğu fütüvvet teşkilatı Selçukluların hâkimiyeti altındaki Anadolu’da Ahi teşkilatı olarak yapılmış, yüzyıllarca varlığını ve etkisini sürdürmüştür.

Nâsır li-Dinillâh, Abbâsî hilafetini yeniden güçlendirme çabası içerisinde fikrî, ilmî alanda da reformlar yapmıştır. Bu amaçla halife, Bağdat medreselerini yeniden ıslah etmiş, yeni kütüphaneler ve ribatlar inşa ettirmiş ve bu müesseseler için vakıflarda bulunmuştur. Medrese ve ribatlarda bulunan hocaların ve öğrencilerin bütün ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır. Halifenin desteği ile öğrenimini tamamlayan öğrenci ve mutasavvıflar İslâm dünyasının dört bir yanına dağılarak halife adına propagandasını yapmışlardır. Nâsır li-Dinillâh açtırdığı aşevleri, ribatlar, hac konaklama tesisleriyle Abbâsî hilafetini sosyal bir devlet haline getirmiştir.

622/1225 yılı Ramazan ayının son gününde vefat eden Nâsır li-Dinillâh 46 yıllık hilafeti boyunca İslâm dünyasını güçlü bir Abbâsî hilafetinin etrafında birleştirmeyi amaçlayan panislamist bir liderdir. Halife Nâsır li-Dinillâh’ın bütün çabalarına rağmen siyasî konjoktür buna müsaade etmemiş, Abbâsî hilafeti onun vefatından kısa bir süre sonra 1258 yılında Moğollar tarafından yıkılmıştır.

Kaynaklar

- » Anadol, Cemal, Türk-İslâm Medeniyetinde Âhîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- » Cüveynî, Alâeddin Ata Melik b. Muhammed (681/1283), *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.
- » Demirpolat, Anzavur - Akça, Gürsoy; “Ahîlik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Der.*, Konya, 2004, sy.15, s. 355-376.
- » Dikkaya, Mehmet, “Ahîliğin İlk Örnekleri Olarak Ortaçağ İslâm Dünyasında Fütüvvet Teşkilatları,” *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız, Müsiad Yönetim Kitaplığı*, İstanbul, 2000, sy. 25, s.63-74.
- » Ebû Şâme, Şihabüddin Ebû Muhammed Abdurrahman b. İsmâil (665/1268), *Kitâbü Ravzateyn fî Ahbârî Devleteyn en-Nûriyye ve’s-Selâhiyye*, thk. İbrahim Şemsüddin Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002.
- » Eyyübî, Muhammed b. Takıyyüddin Ömer İbn Şahinşah (617/1220), *Mizmâru’l-Hakâik ve Sırru’l-Halâik*, thk. Hasan Hebeş, el-Hey’etü’l-Misriyyeti’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire, 2005.
- » Faruk Ömer Fevzi, *el-Hilâfetü’l-Abbâsiyye: es-Sukût ve’l-İnhîyâr*, Dâru’s-Şurûk, Amman, 1998.
- » Güllülü, Sabahattin, *Ahi Birlikleri, Sosyoloji Açısından*, Ötüken Yay, İstanbul, 1977.
- » Gölpınarlı, Abdülbaki, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İktisat Fak. Mec.*, Ekim 1949-Temmuz 1950, XI, s. 3-354.
- » Hartmann, Angelika, “Nâsır-Lidinillâh”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 399-402.

- » ———, An-nasır İ-din Allah: 1180-1225 Politik Religion Kultur in der Spaeten Abbasi-denzeit, Walter De Gruyter, Berlin, 1975.
- » İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Kinânî el-Belensî (614/1217), *Endülüsten Kutsal Topraklara Yolculuk*, çev. İsmail Güler, Selenga Yayınları, İstanbul, 2003.
- » İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (808/1405), *Târîhu İbn Haldûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- » İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Hicr İ't-Tibâa ve'n-Neşr, Cize, 1997/1417.
- » İbn Tağribirdî, Cemalüddin Ebü'l-Mehasin Yusuf (874/1469); *en-Nücûmü'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996
- » İbn Vâdirân, Hüseyin b. Muhammed, *Târîhu'l-Abbâsiyyîn*, thk. Müncî Ka'bî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993
- » İbn Vâsıl, Ebü Abdullah Cemalüddin Muhammed b. Sâlim (697/1298), *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemalüddin Şeyyâl-Hasaneyn Muhammed Rebi', Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İlâm, Kahire, 1972.
- » İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- » İbnü'd-Devâderî, Ebü Bekr b. Abdillâh b. Aybek (732/1332), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiü'l-Ğurer: ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Franz Steiner Verlag, Beyrut, 1992.
- » İbnü'l-Esîr, İzzüddin b. Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1275), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fida' Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- » İbnü'l-İbrî, Ebü'l-Ferec Barhebracus Yuhanna, *Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1945
- » İbnü'l-Mî'mâr, Şeyh Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Ebi'l-Mekârim (642/1244), *Kitâbü'l-Fütüvve*, thk. Mustafa Cevad-Muhammed Takiyyüddin Hilâli, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, 1958.
- » İbnü'l-Verdî, Ebü Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (749/1349); *Târîhu İbni'l-Verdî = Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- » İbnü's-Sâî, Ebü Tâlib Tacüddin Ali b. Enceb b. Osman (674/1276), *el-Câmiu'l-Muhtasar fi Unvânî't-Tevârîh ve Uyûni's-Siyer*, nşr. Mustafa Cevad, Matbaatü's-Süryaniyye el-Katolikiyye, Bağdat, 1934.
- » ———, *Nisâü'l-Hulefâ*, thk. Mustafa Cevad, Daru'l-Marife, Kahire, 1993.
- » İbnü'd-Dübeysi, Ebü Abdullah Muhammed b. Saîd b. Yahyâ (637/1239), *Zeylü Târîhi Medineti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 2006/1427.
- » İbnü'l-Furat, Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali (807/1405), *Târîhu İbni'l-Furat*, thk. Hasan Muhammed Şemma', Basra, 1970.
- » Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Ahmed (821/1418), *Subhu'l-Aşâ fi Sinâati'l-inşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.
- » Karamânî, Ahmed b. Yusuf (1019/1610), *Ahbâru'd-Düvel ve Âsâru'l-Üvel fi't-Târîh*, thk. Fehmi Sa'd Ahmed Hatî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1992.
- » Kayaoğlu, İsmet, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Der.*, 1981, XXV, s. 221-227.
- » Köprülü, Fuat, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları I: Enîsü'l-Kulûb Kazi Burhaneddin Ebu Nasr b. Mesud Ânevî (608/1211)", *Bellekten*, XXVII, s. 459-485.
- » Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir (845/1442), *es-Sülûk li-Ma'rifeti'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- » Muhammed Mahir Hammâde, el-Vesâiku's-Siyâsiyye ve'l-İdâriyye el-Âide li'l-Usûri'l-Abbâsiyye, Müessesetü'd-Dirâse, Beyrut, 1985.
- » Mustafa Cevad, "Dâru'l-Müsennâti'n-Nâsriyye," *Mecelletü Külliyyeti'l- Âdâb*, Bağdat, 1961, sy. 4, s. 5-33.
- » Nüveyrî, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed (733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1975.
- » Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek (764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut-Türki Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsi-Arabî, Beyrut, 2000.
- » Salih Ahmed Ali, *el-Irak fi't-Târîh*, Dâru'l-Hurriyye, Bağdat, 1983.

- » Sibt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1370/1951.
- » Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Beyrut, 2003.
- » Taschner, Franz, "İslam Ortaçağında Fütüvvet", *İktisat Fak. Mec.*, İstanbul, 1953, XV, s. 3-32.
- » Yâfiî, Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemâni (768/1366), *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzân fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, nşr. Halil Hasûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1471/1997.
- » Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin Esat, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985/1405.
- » ———, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1424/2003